

مبانی انسان‌شناختی و ادله لزوم شکل‌گیری مقاومت در خصوص زمینه‌سازی از منظر قرآن

سیداحمد موسوی^۱

مصطفی بهشتی پور^۲

چکیده

«مقاومت» که از آموزه‌های قرآنی و الهی است، به عنوان راهبرد مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی و شاخصه انتظار پویا شناخته می‌شود. در جهان کنونی به‌رغم پیشرفت‌های صنعتی و علمی، باید بشر در سایه این پیشرفت‌ها به جهان انسانی مطلوب دست می‌یافت؛ اما آدمی به‌خاطر دست‌زدن به ستمگری و فساد و جنگ و کشتار، چنان‌که در قرآن بدان اشاره شده است، روز به روز از ماهیت انسانی و الهی خود دور گشته و به دره نابودی و سیاهی، خودش را نزدیک کرده است. در چنین عصری ضرورت پیدا کردن راه برون‌رفت از این گمراهی‌ها، جزو دغدغه‌های جدی انسان معاصر محسوب می‌شود. «مقاومت در خصوص زمینه‌سازی عدالت جهانی»، همان راهبرد اساسی است که قرآن کریم در مقابل این هجوم به مسلمانان ارائه و توصیه کرده است. با توجه به این که قرآن کریم به عنوان منبع قطعی الصدور و مشترک بین مسلمانان، در اختیار ما قرار دارد؛ این سؤال مطرح است که ادله قرآنی لزوم شکل‌گیری مقاومت چیست؟ این تحقیق ابتدا به بررسی مبانی انسان‌شناختی مقاومت و سپس ادله قرآنی اثبات‌کننده ضرورت مقاومت می‌پردازد. این نوشتار به‌صورت توصیفی-تحلیلی و با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای، پاسخی مستدل به پرسش مذکور ارائه کرده است. آیات فراوانی در قرآن کریم، ما را به تشکیل و حمایت از مقاومت امر کرده است. این آیات در قالب آیات ناظر به امر به جهاد و دفاع، آیات ناظر به به صبر و استقامت و آیات ناظر به سنت‌های الهی از جمله سنت نصرت الهی، سنت غلبه حق بر باطل و پیروزی مستضعفان آمده است.

واژگان کلیدی: مبانی انسان‌شناختی، مقاومت، زمینه‌سازی، مهدویت، قرآن.

مقدمه

«مقاومت» از اصول اولیه زندگی بشر است که انسان بدون بهره‌مندی از آن به حیات قادر نخواهد بود و به صورت غریزی در بسیاری از موارد نسبت به آن اقدام می‌کند. هرچه تهدید بارزتر باشد، مقاومت و عکس‌العمل فرد بیشتر است؛ اما در صورتی که فرد نسبت به تهدید و خطر، ناآگاه باشد، یا آن را جدی تلقی نکند، عکس‌العمل مناسبی در برابر آن از خود بروز نخواهد داد. پس طبیعی است که اگر کسی خطر و تهدیدی نسبت به جان یا مال یا عرض خود را متوجه گردد، به دلیل درکی که از جان، مال و عرض خود و همچنین شناختی که از خطر دارد، انگیزه‌ای بسیار قوی برای مقاومت خواهد داشت؛ اما در صورتی که دایره تهدید را از تعلقات شخصی خود دورتر ببیند، به شکل غریزی انگیزه مقاومت در برابر آن به مراتب کم‌تر خواهد بود. بر این اساس، جوامع مختلف همواره برای حفظ کیان و بنیان خود در تلاش بوده‌اند تا به افراد خود حس وطن‌دوستی و آرمان‌دوستی را القا کنند؛ به گونه‌ای که وطن و آرمان خود را پاره‌ای از تن خود پندارند و در برابر تهدیدها مقاومت کنند و تا سر حد بذل جان، آن را پاس دارند. در واقع، تنها راه حفظ هر جامعه‌ای، اطاعت از رهبر جامعه و فداکاری و مقاومت افراد آن است. از این رو، خداوند متعال به عنوان ولی اهل ایمان، راه برون رفت جامعه اسلامی از گمراهی، ذلت و هلاکت را بیان فرموده و آن‌ها را به سوی وحدت و دفاع و مقاومت در برابر دشمنان، هدایت فرموده است.

دشمن نیز به اهمیت این مهم واقف است. از این رو، با تلاش برای تغییر مفهوم مقاومت و القای روش مورد پسند خود بر آن است تا با تغییر مسیر جامعه اسلامی، آن را به دره هلاکت سوق دهد. از جمله مفاهیمی که با انگیزه‌های مختلف، دانسته و نادانسته، مورد تحریف یا بی‌اعتنایی قرار می‌گیرد و شبهه می‌شود «مقاومت در برابر دشمن» است. همیشه بوده‌اند کسانی که به دلیل هزینه داشتن مقاومت، پیشنهادهایی مانند مذاکره و یا دوستی با کفار را به جای مقاومت ارائه کرده‌اند؛ در حالی که راه نجات جامعه اسلامی، مقاومت است و هزینه راه‌کارهای بدیل، از مقاومت بسیار بیش‌تر می‌باشد.

در فقه به وجوب مقاومت در ابعاد مختلف حکم می‌شود؛ آن‌گونه که در کتاب مصطلحات الفقه آمده است:

اگر دشمن به مسلمانان حمله کند، به شکلی که اساس اسلام در خطر قرار گیرد، بر همه مسلمانان واجب است که با فداکردن جان و مال و هر وسیله ممکن در برابر آن هجوم ایستادگی و دفاع کنند. این دفاع به صورت کفایی یا عینی بر مسلمانان واجب است و حضور امام معصوم یا اذن او لازم نیست. از فروع این مسئله این است که اگر نسبت به بخشی از سرزمین اسلامی احتمال هجوم دشمن و تسلط بر آن وجود داشته باشد؛ همین حکم جاری است و بر همه مسلمانان واجب است از آن جلوگیری کنند و اگر به شکلی دشمن بر بخشی از سرزمین اسلامی تسلط یافته و بخواهد بر تسلط خود بیفزاید نیز، بر مسلمانان جلوگیری از بیشتر شدن تسلط دشمن واجب است.^۱

خداوند متعال برای در امان ماندن جامعه اسلامی از این غفلت کشنده، طی هشدار همیشگی و تعیین جبهه مقاومت، خطرناک ترین دشمن اسلام و مسلمانان را معرفی کرده و فرموده است: «به طور مسلم، دشمن ترین مردم نسبت به مؤمنان را، یهود و مشرکان خواهی یافت.»^۲ باتوجه به این آیه، قوم یهود از سرسخت ترین دشمنان دیرینه اسلام به شمار می رود که از آغاز ظهور دین مبین اسلام با رسول گرامی اسلام ﷺ به جنگ برخاستند و با مشرکان و کفار قریش به توطئه های مختلفی دست زدند.

اکنون نیز که قرن ها از رسالت پیامبر خاتم ﷺ می گذرد، صهیونیسم که همان یهودیان افراطی و دشمنان سر سخت دنیای اسلام هستند، کشور اسلامی فلسطین را اشغال کرده و با همکاری مستکبران و همراهان خود، از جمله آمریکا و انگلیس در عرصه های گوناگون به جنگ با مسلمانان برخاسته و از هیچ کوشش و نیرنگی کوتاهی نورزیده اند.

بر مبنای آیات قرآن، برای حفظ اساس اسلام و نجات جان و دین مسلمانان که به بهانه های مختلف به خاک و خون کشیده می شوند و میلیارد ها انسانی که اسیر تاریکی جهل و کفر شده اند؛ مواجهه و مقابله و مقاومت در برابر مستکبران و صهیونیسم ها بر همه مسلمانان جهان واجب است.

۱. مشکینی، مصطلحات الفقه، ص ۲۴۵-۲۴۶.

۲. مانده: ۸۲.

مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرمایند:

برای دستیابی به این هدف والا، کار لازم است، نه حرف؛ جدی بودن لازم است، نه کارهای نمایشی؛ صبر و تدبیر لازم است، نه رفتارهای بی‌صبرانه و دچار تلون. باید به افق‌های دور نگریست و قدم به قدم با عزم و توکل و امید به پیش رفت. دولت‌ها و ملت‌های مسلمان، گروه‌های مقاومت در فلسطین و لبنان و دیگر کشورها، هر یک می‌توانند نقش و سهم خود از این مجاهدت همگانی را بشناسند و به اذن الله جدول مقاومت را پر کنند.^۱

طبق آنچه در این نوشتار بر اساس آیات نورانی قرآن بیان می‌شود؛ لازم است جامعه اسلامی با شناخت صحیح ماهیت و شرایط مقاومت، بر اجرای بهتر و مصمم‌تر آن همت گمارد و با تمام قوا در همه عرصه‌ها با یک پارچگی و وحدت، راه نفوذ و برتری دشمن را ببندد و زمام امور خود را به دست گیرد.

در موضوع مبانی و ادله قرآنی مقاومت، مقاله «مبانی قرآنی دفاع از مقاومت»، نوشته سید جواد حسینی به تعدادی از آیات و روایات مرتبط با جبهه مقاومت و فواید آن پرداخته است. مقاله «راهبردهای مقاومت در دوره انتظار از منظر قرآن کریم»، نوشته محمد سحرخوان به راهبردهای بینشی، گرایشی و کنشی جبهه مقاومت پرداخته شده است. در مقاله «بن مایه‌های ادبیات مقاومت در قرآن»، نوشته سید فضل الله میرقادری و حسین کیانی، به هدف اساسی مقاومت و ایجاد تعادل و توازن و ضرورت آن پرداخته شده است.

این مقاله، به منظور استخراج مبنای مقاومت در قرآن کریم، بر اساس سیر منطقی با مفهوم‌شناسی در لغت و اصطلاح آغاز شده و پس از بحث انسان‌شناختی نسبت به مقاومت، با ذکر مترادفات قرآنی مقاومت در تحصیل معنای کامل‌تری از واژه مقاومت سعی کرده و سپس تحت عنوان ادله قرآنی تشکیل جبهه مقاومت به دسته‌بندی حدود ۶۰ آیه مرتبط با مقاومت و توضیح بعضی از آیات پرداخته شده است.

۱. مقام معظم رهبری در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین، مورخ ۱۳۹۰/۷/۹.

مفهوم‌شناسی واژگان

۱. **مبانی:** جمع مبنا از ریشه «بنا» است که در لغت بر معانی گوناگونی چون شالوده، اساس، بنیان، بنیاد، پایه، ریشه و زیر ساخت دلالت دارد^۱ و در اصطلاح در هر علمی به معنای بنیان، اساس و پایه‌های اصلی آن علم محسوب می‌شود. از این رو، هنگامی که از مبانی علم یا نظریه ای، سخنی به میان می‌آید، منظور بنیاد، ریشه و زیر ساخت‌های آن علم یا نظریه است؛ نه جزئیات و فرعیات آن‌ها. بر این اساس، «مبانی مقاومت» از موقعیت انسان و امکانات و محدودیت‌های او و نیز از ضرورت‌هایی که حیاتش همواره تحت تأثیر آن‌هاست، بحث می‌کند.

۲. **انسان‌شناختی:** انسان، به معنای مردم است و مفرد، جمع، مذکر و مؤنث در آن یکسان می‌باشد و آدمی، حیوانات ناطق، بشر، آدمیزاد، انس، ناس و موجود سخنگوی میرنده را می‌گویند.^۲ انسان‌شناختی شناخت ماهیت انسان و جنبه‌های گوناگون شخصیت اوست.^۳ انسان‌شناسی در مفهوم عام آن، علوم انسانی و رفتاری همچون تاریخ فلسفه و زبان و... را در بر می‌گیرد. مراد از مبانی انسان‌شناختی مقاومت در این نوشتار، پیش‌فرض‌ها و بینش‌های ما در مورد انسان و ساحت انسان است که به ایجاد مقاومت منجر گردیده است.

۳. **واژه «مقاومت»** از ریشه «قوم»، در لغت فارسی به معنای «ایستادگی»^۴ «پایداری»، «دوام» و «استحکام»، «پافشاری»، «برابری» و «مقابله»^۵ آمده است. این واژه در قرآن کریم در قالب مصدر باب «مفاعله» نیامده است؛ اما مشتقات ریشه آن (قوم) از جمله «مستقیم»، «أقیموا»، «قوموا»، «استقم»، «استقیموا» و «استقاموا» کاربرد دارد؛ مانند: ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ هُمْ أَتَقَامُوا تَنْزِيلُ

۱. راغب اصفهانی المفردات، ص ۱۴۷؛ طریحی، ج ۱، ص ۶۴؛ دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۱۳، ص ۲۰۱۲ و انوری، ۱۳۸۱، ج ۷، ص ۶۶۳.

۲. دهخدا، لغتنامه دهخدا، ذیل واژه.

۳. همان.

۴. معین، فرهنگ معین، ذیل واژه.

۵. دهخدا، لغتنامه دهخدا، ذیل واژه.

عَلَيْهِمُ الْمَلَأِكَةُ...»^۱ برخی مفسران معتقدند که مراد از «استقاموا» در این آیه ادامه دادن به راه حق است.^۲ راغب اصفهانی معتقد است که استقامت انسان به معنای «ملازم بودن انسان با طریق مستقیم» می باشد.^۳

در اصطلاح علم اخلاق، مقاومت به معنای «صبر» است؛ آن گونه که مسکویه می گوید: «اما الصبر فهو مقاومة النفس الهوى لئلا تنقاد لقبائح اللذات»^۴؛ یعنی صبر همان ایستادگی نفس در برابر خواهش هاست تا گرفتار لذت های زشت نشود.

در اصطلاح علم فقه، مقاومت به نحو عام و خاص مطلق زیر مجموعه موضوع جهاد است؛ بدین ترتیب که جهاد بر دو نوع است: جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی و جهاد دفاعی همان مقاومت است. پس برای فهم معنای اصطلاحی مقاومت در فقه، به اختصار به اصطلاح جهاد دفاعی می پردازیم.

«دفاع» در شریعت اسلام بر دو قسم است: دفاع از کیان و اساس اسلام و دفاع از نفس. قسم اول که مناسب این پژوهش است، عبارت است از این که اگر دشمن به مسلمانان حمله کند، به شکلی که اساس اسلام در خطر قرار گیرد، بر همه مسلمانان واجب است که با فداکردن جان و مال و هر وسیله ممکن در برابر آن هجوم ایستادگی و دفاع کنند. این دفاع به صورت کفایی یا عینی بر همه مسلمانان واجب است و حضور امام معصوم یا اذن او لازم نیست.^۵

مبانی انسان شناختی مقاومت

گفتنی است از دیرباز، بسیاری از اندیشمندان و صاحب نظران به شناخت انسان و ویژگی های او، توجه داشته و در این راه کوشش های فراوانی صورت داده اند. به رغم گستردگی این تلاش ها،

۱. فصلت: ۳۰.

۲. قرشی، ۱۳۷۷: ۹/۴۳۱.

۳. راغب اصفهانی، المفردات، ص ۶۹۲.

۴. ابن مسکویه، تجارب الامم، ص ۱۰۲.

۵. مشکینی، مصطلحات الفقه، ص ۲۴۵.

انسان‌شناسی کنونی که بیش‌تر بر روش تجربی متکی است، نه تنها نتوانسته است ابعاد ناشناخته وجود انسان را روشن سازد؛ بلکه دچار نوعی بحران نیز شده است^۱؛ زیرا نوعی سردرگمی و سرگردانی در پاسخگویی به پرسش‌های محوری درباره انسان در آن پدیده آمده است. بنابراین، در وضعیت کنونی، بررسی و شناخت مبانی انسان‌شناختی در بعد اجتماعی امری ضروری است؛ به دلیل آن‌که هرگونه نقصانی در شناخت انسان به نقصی در نظام بینش و کنش منجر خواهد شد.

به دلیل آن‌که علم و شناخت، مقدمه همه امور است؛ مهم‌ترین و ضروری‌ترین شناخت برای آدمی، شناخت خود است و تا کسی بدین مهم نرسد، نمی‌تواند به شناخت دیگر موجودات دست یابد. از این روست که امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «لَا مَعْرِفَةَ كَمَعْرِفَتِكَ بِنَفْسِكَ»^۲؛ هیچ شناختی مانند این نیست که خود را بشناسی.

زیرا معرفت نفس، مقدمه دیگر معرفت‌هاست؛ چنان‌که امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ كَانِ بَعِيْرَ نَفْسِهِ أَجْهَلًا»^۳؛ آن‌کس که خود را نشناسد، به غیر خود نادان‌تر است. بدین ترتیب بدون شناخت انسان، تلقی از خدا، هستی و چگونگی رفتار انسان در جامعه تبیین نخواهد شد. چون بررسی هر سه حیطة هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و جامعه‌شناختی در این گفتار نمی‌گنجد؛ این پژوهش تنها به بررسی مبانی انسان‌شناختی اندیشه مقاومت و صبر و استقامت از دیدگاه قرآن می‌پردازد.

بر اساس مبانی انسان‌شناختی، دنیا بستر آزمون انسان است و طرحی که خداوند متعال برای این آزمون در بطن این بستر ارائه کرده، قرار دادن دوراه منتهی به سعادت و شقاوت پیش روی انسان است:^۴ یک طرف ولایت «الله» و سمت دیگر، ولایت «طاغوت»^۵

۱. رجبی، ۱۳۸۱، ص ۳۴-۱۳ و ص ۲۵۴-۲۵۳.

۲. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۸۶ و مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۱۶۵.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم، ص ۲۳۳.

۴. بقره: ۲۵۶.

۵. همان، ۲۵۷.

در بینش قرآنی، تمامی آنچه به سمت خداوند متعال جهت گیری می‌کند، حق، و غیر آن باطل معرفی شده^۱ و انسان آزاد و مختار است تا دو راه حق یا باطل را انتخاب کند.^۲ از همین رو، ظرفیت‌های لازم، اعم از مثبت مثل فطرت، عقل و انبیا^۳ و منفی مثل ناسپاسی و غفلت و عجله و شهوت و نفس اماره^۴ برای انتخاب میان این دو راه، درون انسان نهادینه شده و اختیار انسان نیز از لوازم این آزمون است.

نتیجه آن‌که بر اساس نگرشی کلی به بینش قرآنی، مبدأ تمامی موجودات، خداوند متعال است و همه از او منشأ می‌گیرند. تدبیر آن‌ها نیز به وسیله او صورت می‌گیرد^۵ و در نهایت همه به سوی او باز می‌گردند^۶؛ یعنی مقصد و هدف مقصد و هدف غایی تمامی موجودات نیز خداوند متعال است.^۷

در این چرخه آفرینش، خداوند برتری وجود را به انسان اختصاص داده است. از همین رو، در طول این چرخه آفرینش، هدف آفریده‌های خویش را «انسان»^۸ و هدف آفرینش انسان را «خود»^۹ معرفی کرده است. تبیین و تحلیل این چرخه، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مبانی نظری در متن فرهنگ سازی ارزشی انسان‌شناختی در جامعه است.

از طرفی، رسیدن انسان به آن مقصد و هدف غایی، مستلزم امتحانی است که همواره در میان دو راه حق و باطل برای انسان تعریف شده است تا هر یک از افراد بشر مبتنی بر شایستگی‌هایش رشد یافته و به هدف آفرینشی خود نزدیک شود و ناخالصی‌های او از بین رفته و برای خداوند

۱. حج: ۶۲.

۲. انسان: ۳.

۳. شمس: ۷.

۴. ابراهیم: ۳۴؛ اسراء: ۱۱ و یوسف: ۵۳.

۵. سجده: ۵.

۶. بقره: ۱۵۶.

۷. ذاریات: ۵۶.

۸. بقره: ۲۹.

۹. طه: ۴۱.

خالص گردد.^۱ در بحث مقاومت نیز، صبر و استقامت و ماندن در مسیرحق و مبارزه با مسیرباطل و شیطان‌ها و طاغوت‌های زمان، در مکان دنیا که اساساً به هدف بستر برای رشد ظرفیت‌های انسان تعبیه شده؛^۲ تنها وسیله انسان برای رسیدن به کمال و لقای خداوند است. در آیه ۲۴ سوره رعد آمده است:

﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾؛ سلام بر شما ای اهل بهشت! به خاطر صبوری که داشتید؛ پس چه خوب جایگاهی است [بهشت و در محضر خدا بودن].

لازم است بیان شود که بر خلاف آنچه بعضی می‌پندارند؛ فطری بودن دین، به اصل توحید و خدایپرستی منحصر نیست، بلکه تمام اصول و فروع را شامل می‌شود. بر این اساس، مقاومت که درون خود، مبارزه با ظلم را دارد نیز امری فطری است و جهاد در مقابل متجاوزان در فطرت انسان وجود دارد؛ زیرا هر کس با فطرتش درک می‌کند که در مقابل تهاجم دشمن باید از خود دفاع کند. لذا در مورد جهاد و مقاومت، افراد سطحی که تنها ضرب و جرح و مشکلات جهاد و مقاومت را می‌بینند، ممکن است آن را ناخوش بیندارند؛ ولی افراد دورنگر که می‌دانند شرف و عظمت و افتخار و آزادی انسان در گرو ایثار و پایداری است؛ یقیناً با آغوش باز از آن استقبال می‌کنند.

بعد از بررسی مبانی انسان‌شناختی مقاومت، به بررسی ادله لزوم شکل‌گیری مقاومت و جبهه مقاومت از منظر قرآن کریم می‌پردازیم:

ادله لزوم شکل‌گیری مقاومت از منظر قرآن کریم

قرآن کریم به عنوان منبع بین المللی و مشترک بین مسلمانان، با سندی قطعی که پیام مستقیم خداوند متعال برای انسان‌ها است و همه فهم و دارای شیرینی و ظرافت‌های بی نظیری است؛ با مناسبت‌ها و موارد گوناگون همچون امید به وعده‌ها و نصرت الهی، مبارزه با ظلم و حمایت از مستضعفان و تقویت صبر و استقامت در جامعه اسلامی پیوند خورده است. مقاومت، بر اساس

۱. آل عمران: ۱۴۱.

۲. ملک: ۲.

آموزه‌های قرآن، امری واجب و ضروری برای تحقق عدالت و مبارزه با طاغوت است. آیات بسیاری بر ضرورت مقاومت تأکید دارند.

لفظ «مقاومت» در قرآن نیامده است؛ با وجود این در قرآن کریم، بعضی از الفاظ، نزدیک و هم‌معنای مقاومت هستند که به آن‌ها به صورت کلی اشاره می‌شود و سپس در سه فصل بررسی دقیق‌تر صورت می‌گیرد:

۱. **صبر و استقامت:** خداوند در آیه‌ای می‌فرماید که اگر از میان شما بیست نفر برای جنگ، شکیبایی و استقامت داشته باشند، دویست نفر از دشمن را مغلوب می‌سازند.^۱

۲. **ثبات قدم:** خدای متعال مؤمنان را به ایستادگی و مقاومت در برابر دشمن سفارش می‌کند و می‌فرماید: «چنانچه در میدان جنگ به فوجی از دشمن بر خوردید، پایداری و ایستادگی کنید.»^۲ جمله «فائتبتوا» در این آیه، به ایستادگی در برابر دشمن و فرار نکردن امر می‌کند.^۳

۳. **دفاع:** «وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا...»^۴ که در این آیه به عدم دفاع کردن منافقان از اسلام اشاره شده است.

۴. **طاقت و تحمل:** در داستان طالوت، پس از آن که طالوت و مردم از نهر گذشتند و زیادی لشکر دشمن را دیدند؛ گفتند: «ما طاقت مقابله، مقاومت و ایستادگی در برابر لشکر جالوت را نداریم؛ ﴿لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾»^۵

۵. **قتال:** «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَفَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»^۶؛ «و در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند، نبرد کنید و از حد تجاوز نکنید، که خدا تعدی کنندگان را دوست نمی‌دارد.»

۱. انفال: ۶۵.

۲. انفال: ۴۵.

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۹، ص ۹۵.

۴. آل عمران: ۱۶۷.

۵. بقره: ۲۴۹.

۶. بقره: ۱۹۰.

۶. جهاد: ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾؛^۱ برای جنگ با کافران،

سبک بار و مجهز بیرون شوید و در راه خدا به مال و جان جهاد کنید...»

قرآن کریم مبنای کلیدی چهارچوب تئوریک فقه مقاومت است. اولین و مهم ترین منبع استنباط احکام فقه اسلام نزد همه فقیهان تمام مذاهب اسلامی، قرآن کریم است و هیچ فرقه اسلامی و فقیه مسلمان در این اصل مسلّم اختلاف و تردیدی ندارد.

از دیدگاه قرآن، دفاع و نصرت مومنان در برابر کافران و دشمنان دین بر عهده خداوند متعال است. در آیه ۳۸ سوره حج میخوانیم: «قطعاً خداوند از کسانی که ایمان آورده اند، دفاع می کند...» یکی از وعده ها و سنّت های الهی، نصرت و دفاع از مؤمنان است و خداوند در آیه ۴۷ روم: ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾؛ این دفاع و حمایت را به عنوان «حقّ»، بر خود لازم فرموده است. البته معنای دفاع و نصرت الهی، همیشه دفاع و نصرت فوری و کوتاه مدّت نیست، بلکه دفاع دراز مدّت را نیز شامل می شود؛ زیرا در آیه ۱۲۸ اعراف می فرماید: ﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ آری، ممکن است در یک درگیری و جنگ، مؤمنان به ظاهر شکست بخورند؛ ولی اهداف و تفکر آنان پیروز شود. خداوند متعال وظیفه دفاع و مقاومت در برابر کفر را با امر تشریحی به مؤمنان واگذار می کند و در آیه ۳۹ سوره حج می فرماید: «کسانی که مورد ظلم قرار می گیرند، می توانند به مقابله برخیزند؛ هرچند خداوند بر هر چیز تواناست.»

این اذن الهی به معنای اختیار نیست، بلکه امر به مقاومت است؛ زیرا در جای دیگر در آیه ۱۱۲ سوره هود می فرماید: «باید آن گونه که به تو امر شده است، استقامت کنی!»

در این آیه به مسلمانان مظلوم، هم مقاومت مسلحانه و جهاد و هم وعده پیروزی از سوی خداوند اجازه داده شده و دلیل آن هم این گونه ذکر شده است که دشمن جنگ را ظالمانه شروع کرده و سکوت در برابر او غیرقابل قبول است؛ چون باعث جرئت و جسارت مخالفان و ضعف و نومیدی دوستان و مؤمنان می شود.

مقاومت در قرآن نه تنها واکنش فردی، بلکه وظیفه ای جمعی برای ایجاد عدالت و مقابله با

۱. توبه: ۴۱.

طاغوت است که آیه ۴ سوره صف: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ﴾؛ به در صف بودن و نظم و اتحاد مجاهدان اشاره می‌کند. همچنین آیه ۱۰۳ آل عمران: ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾؛ بر لزوم وحدت میان امت اسلامی برای مقابله با دشمنان تأکید دارد.

آیات ناظر به اهمیت دفاع و تشکیل جبهه مقاومت، در این مقاله، به حدود ۶۰ آیه می‌رسد که باتوجه به ابعاد مختلف مقاومت، در سه گروه می‌توان آن‌ها را دسته‌بندی کرد:

الف) آیات ناظر به جهاد و دفاع از مستضعفان

«جهاد» از ریشه لغوی «جهد» به معنای سعی و تلاش و کوشش^۱ است. دستور به جهاد ابتدایی، یکی از مبانی اصلی جبهه مقاومت است که با انتظار پویا ارتباط مستقیمی دارد. هدف اصلی انتظار، برپایی عدالت جهانی تحت رهبری امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام است. قرآن کریم در سوره انبیاء آیه ۱۰۵ می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾

این آیه، وعده الهی برای حکومت صالحان و برپایی عدالت در سراسر جهان را مطرح می‌کند که وصف صالحان، اشاره به لزوم وجود افراد صالح و دارای صلاحیت قبل از ظهور می‌باشد. قرآن کریم در مورد ویژگی‌های صالحان در آیه ۱۱۴ سوره آل عمران می‌فرماید:

﴿يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يُؤْمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾؛ به خدا و روز واپسین ایمان می‌آورند؛ امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند؛ و در اجرای کارهای نیک، بر یکدیگر پیشی می‌گیرند؛ و آن‌ها از صالحانند.

طبق این آیه شریفه، امر به معروف و ناهی از منکر بودن و پیشی گرفتن در اجرای خوبی‌ها از شاخصه‌های صالحان در قرآن کریم می‌باشد که با در نظر گرفتن مراحل قلبی، لسانی و عملی امر به معروف و نهی از منکر و در مقیاس منطقه ای و جهانی، باید صالحان و منتظران ظهور، دارای

۱. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۴۸۶.

اندیشه مقاومت در هر زمانی باشند.

در آیه ۵۴ مائده، مخاطبان، اصحابی از پیامبر ﷺ هستند که حق اهل بیت را غصب کردند و از دین خدا برگشتند:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ﴾؛ ای اهل ایمان! هر کس از شما از دینش برگردد؛ [زیانی به خدا نمی رساند]. خدا به زودی گروهی را می آورد که آنان را دوست دارد، و آنان هم خدا را دوست دارند؛ در برابر مؤمنان فروتن اند، و در برابر کافران سرسخت و قدرتمندند. همواره در راه خدا جهاد می کنند، و از سرزنش هیچ سرزنش کننده ای نمی ترسند. این فضل خداست که به هر کس بخواهد می دهد؛ و خدا بسیار عطاکننده و دانا است.

این آیه، در مورد یاران امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشريف تأویل شده است. کسانی که در راه خدا جهاد می کنند و از سرزنش هیچ ملامتگری هراسی ندارند.^۱ و در تفسیر نورالثقلین^۲ در ذیل آیه از پیامبر ﷺ نقل شده است که این افراد از قوم سلمان فارسی هستند که اگر دین واقعی و ایمان در ستاره ثریا باشد، مردانی از قوم پارس به آن دست پیدا خواهند کرد.

اصل دعوت به جهاد در آیات بسیاری به آن اشاره شده است. در آیه ۱۹۰ سوره بقره آمده است: «و در راه خدا با کسانی که با شما می جنگند نبرد کنید و از حد تجاوز نکنید، که خدا تعدی کنندگان را دوست نمی دارد.»

آیه ۷۶ سوره نساء: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا يقاتلونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يقاتلونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ...﴾؛ جهاد و مبارزه در راه خدا را از علائم اهل ایمان می شمارد. آیه ۲۵۱ سوره بقره: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ...﴾؛ به ضرورت مبارزه با طاغوت و جلوگیری از فساد در زمین اشاره دارد.

۱. عیاشی، تفسیر عیاشی، ص ۱۷۰.

۲. حویزی، نورالثقلین، ص ۶۴۱.

در آیه ۷۵ سوره نساء ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ...﴾؛ خداوند متعال حتی درخواست کمک از جامعه اسلامی و ایمانی از سوی ستم دیدگان را مطرح نکرده و صرف آن که عده ای از مسلمین در هر جا که مورد ظلم و ستم قرار گرفته باشند، جامعه اسلامی را مکلف می‌داند به یاری آنان شتافته و با دشمن به پیکار بپردازد.

نکته قابل تأمل، خطاب عتاب گونه حضرت حق به مسلمانان است که چرا به یاری مسلمانان ستم دیده در اقصا نقاط جهان در حد توان خود نمی‌شتابید ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ...﴾ مستضعف کسی است که توسط دیگران به ضعف کشانده شده؛ به عبارت دیگر کسی را که مورد ظلم و ستم دیگران قرار گرفته، مستضعف گویند. بنابراین، همه مسلمانان باید درباره مظلومیت دیگر مسلمین حساسیت داشته باشند و نسبت به مبارزه با ظلم و ستم اقدام جدی کنند.

حال باید از آنان که به رفتار جمهوری اسلامی در دفاع از مظلومان عالم و دفاع از حریم مسلمین ایراد می‌گیرند پرسید که چه جوابی برای این آیه شریفه دارند؟

یکی دیگر از آیاتی که به جهاد در راه خدا و آن هم به صورت کامل و با رعایت حقوق و حق کامل آن دعوت میکند، آیه ۷۸ سوره مبارکه حج می‌باشد: ﴿وَ جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...﴾ که در روایات شیعه، از این باب که قرآن جریان و تطبیق دارد امام رضا علیه السلام، قیام زید و هر کس را که برای رضای اهل بیت و دین جهاد کند شامل این آیه می‌دانند.^۱

در آیه دیگر می‌خوانیم: «با آن‌ها پیکار کنید تا فتنه‌گری [= شرک و سلب آزادی] بر چیده شود و دین همه اش مخصوص خدا باشد.»^۲ بنابراین، مبارزه با فتنه نیز نوعی جهاد دفاعی است.

آیه ۱۹۱ سوره بقره می‌فرماید: ﴿وَ أَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمُوهُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾؛ و متجاوزان و ظالمان را هر کجا یافتید، به قتل برسانید و از جایی که شما را بیرون کردند، بیرونشان کنید و فتنه از قتل و کشتار بدتر است.» پس بر اساس امر قرآن کریم، اخراج غیر مسلمانان از اراضی مسلمین می‌بایست در دستور کار مسلمانان باشد.

۱. صدوق، عیون أخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۴۸.

۲. بقره: ۱۹۳.

در آیه ۴۰ حج، در اهمیت دفاع آمده است:

«هر زمانی خداوند برای حفظ دین و ایمان مؤمنان، از ایشان دفاع کرده است و اگر یاری او نبود و کافران و مشرکان را دفع نمی‌کرد، آن‌ها هیچ مجالی برای عبادت خداوند بر روی زمین باقی نمی‌گذاشتند و تمام عبادتگاه‌ها را نابود می‌کردند.»

طبق آیه، اساس دشمنی کفار با مؤمنان، از بین بردن ایمان و آثار ایمانی است. این آیه شریفه اراده تشریحی خداوند را می‌رساند بر این که مسلمین باید در مقابل آن‌ها جهاد و دفاع کنند.

در آیه ۴۱ سوره نساء، بر لزوم مقاومت بر اساس قاعده نفی سبیل تاکید می‌شود. قرآن کریم می‌فرماید: «خداوند هرگز بر [زیان] مؤمنان برای کافران راه [تسلطی] قرار نداده است.»

یعنی اگر جامعه اسلامی از دستورهای الهی تبعیت کند، کافران در هیچ زمینه‌ای، اعم از جنگ و سیاست و علم و عمل نمی‌توانند بر آن‌ها مسلط شوند^۱ و هرگاه جامعه اسلامی در تدبیر و اجرای وظایف دینی اهمال کرد، زمینه سروری و علو کافران را بر خود فراهم کرد و آن‌ها بر مملکت اسلامی حاکم شدند و چونان فرعونیان، زمین‌های مسلمانان را غصب و بر آن‌ها جزیه تعیین کردند و ایشان را به کارهای دشوار وا داشتند.^۲

پس بر همه مسلمانان واجب است به منظور مقاومت در برابر تسلط کفار بر ایشان، تمام قوای خود را در همه ابعاد به کار بندند؛ از جمله بعد نظامی؛ چون امنیت کامل بستگی دارد به این که جامعه اسلامی برای مقابله نظامی با دشمنان آماده باشد. هیچ کاری نمی‌تواند مانند آمادگی برای جنگ و مقاومت مانع جنگ دشمن شود.^۳

خداوند در آیه ۷۱ نساء می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! [= در برابر دشمن] آماده باشید [اسلحه خود را برگزیدید] و گروه گروه [به جهاد] بیرون روید یا به طور جمعی روانه شوید.»

در این آیه، خداوند در عرصه نظامی، برای در امان ماندن از شر دشمن، آماده‌باش کامل اعلام

۱. طباطبایی، المیزان، ج. ۵، ص ۱۱۶.

۲. هرری، تفسیر حدائق الروح والریحان، ج. ۶، ص ۴۲۳.

۳. مراغی، تفسیر المراغی، ج. ۱۰، ص ۹۰.

می‌کند. این آمادگی مستلزم شناخت حالات و استعدادها و قوت و ضعف و تعداد و توافقات و اختلافات دشمن و راه مقابله و مقاومت در برابر آن‌هاست.^۱

در جای دیگر در آیه ۶۰ انفال می‌فرماید: «و هر چه در توان دارید از نیرو و اسب‌های آماده، بسیج کنید تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان که شما آن‌ها را نمی‌شناسید و خدا آنان را می‌شناسد، بترسانید و هر چیزی در راه خدا خرج کنید، پاداشش به خود شما بازگردانده می‌شود و بر شما ستم نخواهد شد.»

یکی از آیاتی که به صراحت به پیکار و جنگ با کافرانی که در همسایگی کشورهای اسلامی هستند و برای آن‌ها مزاحمت ایجاد می‌کنند دستور می‌دهد؛ ۱۲۳ سوره مبارکه توبه می‌باشد:

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! [نخست] با کافرانی که به شما نزدیک‌ترند، پیکار کنید [و دشمن دورتر. شما را از دشمنان نزدیک غافل نسازد]. آن‌ها باید در شما شدت و قدرت، احساس کنند و بدانید خداوند با پرهیزکاران است.»

علی بن ابراهیم در تفسیر این آیه از معصومان علیهم‌السلام روایت کرده است که بر هر قوم واجب است با کسانی که در سرزمین‌های مجاور هستند، یعنی با کافران بجنگند تا از آن محدوده تجاوز نکنند، «و غَلْظَةً»؛ یعنی با خشونت با آنان رفتار کنید.^۲

از دیگر آیاتی که با موضوع دعوت به جهاد و دفاع و مبارزه مرتبط هستند؛ می‌توان به آیات ۶۵ انفال، ۳۳ مائده، ۹۵ نساء، ۳۶ نحل، ۱۰ صف، ۱۲۰ توبه، ۴۱ توبه، ۲۱۷ بقره، ۱۳۹ نساء، ۲۷۹ بقره، ۱۲۰ توبه و ۲۵ حدید اشاره کرد.

نکته قابل توجه این است که در برخی از آیات شاهد این نکته بودیم که قرآن کریم، برخی از ثمرات مقاومت را در کنار امر به جهاد و مقاومت بیان کرده است؛ مثل دفع فتنه و فساد، حفظ دین و معابد، امدادهای غیبی، دفاع از مظلومان و عزت و سربلندی مسلمین.

خداوند در آیه ۱۳۹ نساء می‌فرماید:

۱. همان، ج. ۵، ص ۸۷.

۲. قمی، تفسیر قمی، ج. ۱، ص ۳۰۷.

آنان که غیر از مؤمنان، کافران را دوستان [خود] می‌گیرند؛ آیا سربلندی را نزد آنان می‌جویند [این خیالی خام است]؛ زیرا عزت همه از آن خداست. «برگزیدن راهی جز مقاومت در برابر کافران ذلت به بار خواهد آورد و عزت حقیقی درمقاومت است»^۱.

طبق آیات قرآن، همه ملت‌ها و دولت‌های اسلامی می‌بایست به کمک رسانی به مردم مظلوم فلسطین و حمایت اقتصادی از آن‌ها اقدام کنند. در آیات هفتم و هشتم سوره حشر، آن‌جا که می‌خواهد موارد مربوط به «فیء» را تشریح کند، به صراحت سهم داشتن مسلمانان آواره ای که از سرزمین‌هایشان اخراج شده‌اند، در بیت المال مسلمین را اعلام کرده است. پس بر همه ملل و دولت‌های اسلامی واجب است از جبهه مقاومت حمایت اقتصادی به عمل آورند. در نتیجه دفاع از فلسطین، لبنان، عراق و یمن و ... در جهت جهاد دفاعی است. لذا اگر ملت ایران شعار حمایت از ملت‌های مظلوم را سر می‌دهد، جای تعجب نیست؛ زیرا به مضمون قرآن عمل می‌کند. بر این اساس، باید به ندای هر مظلومی در هر جای جهان لبیک گفت و در حد وسع و امکانات، به یاری او شتافت.

ب) آیات ناظر به استقامت و صبر

«استقامت و صبر» از ارکان اصلی زندگی بشری و مهم‌ترین عامل موفقیت انسان و همه جوامع انسانی است. کلمه «صبر» در قرآن کریم، ۷۰ مرتبه عنوان شده که اهمیت آن را می‌رساند. در آیات دیگر از مقاومت، به «استقامت» هم تعبیر شده و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مؤمنان را به استقامت و پایداری امر کرده و در آیات متعدد به استقامت کنندگان و صابران، برخوردار از مواهب الهی و امدادهای غیبی و پیروزی را وعده داده است.

اعتقاد و باور به این‌که سرانجام همه به پیشگاه الهی، جهت محاسبه اعمال باز خواهند گشت، موجب روحیه صبر و مقاومت در مومنان می‌گردد و همین باور است که تحمل مصیبت‌ها و سختی‌ها را بر ایشان آسان می‌کند.

در آیه ۳۰ فصلت آمده است: ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَ

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۴۹۳.

لَا تَحْزَنُوا وَابْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٤٥﴾

نیز در آیه ۴۵ سوره انفال آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيْتُمْ فِتْنَةً فَاتَّبِعُوا وَأذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾»

این آیات به مومنان دستور می‌دهد که در برابر دشمنان استقامت کنند تا با یاد خداوند به پیروزی موفقیت دست یابند.

یکی دیگر از آیات قرآن کریم که مسلمانان را به «جهاد کبیر» که به معنای استقامت است، دعوت می‌کند؛ این آیه شریفه می‌باشد: «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا»^۱ که به پیامبر و مسلمانان هر زمان دستور داده می‌شود از کافران اطاعت نکنند و به جهاد کبیر، یعنی تسلیم نشدن در برابر دشمنان اسلام در هر زمانی توجه داشته باشند. رهبر معظم انقلاب در توضیح این آیه می‌فرماید:

پنج شاخص [انقلابی بودن] که این‌ها را شرح خواهم داد [عبارتند از]: ... شاخص چهارم، حساسیت در برابر دشمن و کار دشمن و نقشه دشمن و عدم تبعیت از او، که البته باید دشمن را شناخت، نقشه او را فهمید و از تبعیت دشمن سر باز زد. عرض کردیم که قرآن این عدم تبعیت را «جهاد کبیر» نام نهاده است.^۲

از دیگر آیات مرتبط با صبر و استقامت، می‌توان به آیه ۱۰ زمر، ۴ انفال، ۳ عصر، ۱۳۹ آل عمران، ۳ شوری و ۱۴۶ آل عمران نام برد که به اصل تسلیم نشدن در برابر ظالمان اشاره کرده‌اند.

ج) آیات ناظر به سنت‌های الهی

«سنت» در لغت به معنای سیره، راه و روش است؛ خواه روشی نیکو باشد و خواه روشی قبیح^۳ و در اصلاح، سنت‌های الهی، به معنای روش‌ها و ضوابطی در افعال خداوند است که امور عالم بر

۱. فرقان: ۵۲.

۲. بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۲۲۵.

پایه آن‌ها اداره می‌شود.^۱

اساساً این سنت‌ها از جنبه تنوع روش‌ها و گستردگی به قدری فراگیرند که هیچ موجودی از شعاع سنت‌های الهی خارج نیست و در هر موقعیتی یک یا چند سنت بر او حکومت می‌کند^۲ و دارای ویژگی‌هایی چون جامعیت، ثبات و ضابطه‌مندی هستند و به تعبیر قرآن، غیرقابل تبدیل و تغییرند.^۳

واژه «سنت» در قرآن به صورت صریح ۱۶ بار و در ۱۱ سوره به کار رفته^۴ که ۲ بار آن به صورت جمع (سُنن) آمده است. با این حال، ادعا شده که ۹۰ درصد آیات قرآن به سنت‌های الهی ناظر است.^۵ کشف سنت‌های الهی در زندگی بشر، در جهت معنایابی برای حوادث در طول زندگی، ضروری است و به گفته محمدباقر صدر، فقیه شیعه، انسان برای آن که بتواند بر سرنوشت خود حاکم باشد، باید سنت‌های الهی را بشناسد. از دید او، توجه به این قوانین، به صورت مستقیم در تغییر و دگرگون‌سازی عملی جامعه و فرد بسیار مؤثر است.^۶

امامین انقلاب نیز راهبری سیاسی و اجتماعی خود را بر مبنای سنت‌های الهی ترسیم کرده و انطباق با سنت‌های الهی را برای رسیدن به پیروزی ضروری دانسته‌اند.^۷

سنت‌های الهی را به سنت‌های مطلق و سنت‌های مشروط تقسیم کرده‌اند. منظور از سنت‌های مطلق، سنت‌هایی است که خداوند آن‌ها را بدون پیش‌شرط جاری می‌کند و اجرای آن به رفتار انسان‌ها وابسته نیست، نظیر سنت هدایت عام انسان‌ها مطابق آیاتی مثل ۳۶ سوره نحل و سنت امتحان مردم بر اساس آیاتی مثل آیه ۱۵۵ سوره بقره.

۱. مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، ص ۴۰۹.

۲. آقاجانی، ویژگی‌ها و انواع سنت‌های الهی در تدبیر جوامع، ص ۳۴.

۳. فاطر: ۴۳.

۴. روحانی، سنت‌های الهی در قرآن، ص ۱۰۲.

۵. مصباح یزدی، جامعه و تاریخ در قرآن، ص ۴۱۰.

۶. صدر، سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن، ص ۸۲.

۷. بیانات رهبری در ۱۴۰۲/۵/۲۶.

منظور از سنت‌های مشروط سنت‌هایی است که در قبال عملکرد انسان جاری می‌شود؛ نظیر سنت نصرت مؤمنان، که در آیه ۴۷ سوره روم آمده است.^۱

آیت الله مصباح یزدی، سنت‌های مشروط را در یک تقسیم‌بندی، به دو بخش سنت‌های مخصوص اهل حق و سنت‌های مخصوص اهل باطل تقسیم کرده است و سنت‌های ناظر به اهل حق را در سه عنوان، ازدیاد نعمت‌های معنوی و اخروی، ازدیاد نعمت‌های دنیوی، و پیروزی بر دشمنان قرار داده است.

بر اساس همین تقسیم‌بندی، جبهه مقاومت که هدف نهایی آن، رفع ظلم و برقراری عدالت جهانی است؛ با مسئله سنت‌های الهی رابطه تنگاتنگ دارد و در دل خود تلفیقی از چندین سنت الهی دارد که عبارتند از:

الف) سنت‌های مطلق

«سنت‌های مطلق»، یعنی خداوند آن‌ها را در نهایت جاری می‌کند و قطعی الوقوع است. نکته قابل توجه آن است که سنت‌های الهی فرآیندی دارد که طبق آن مراحل، اتفاق می‌افتد. مسلمانان با این سنت‌ها امید و انگیزه پیدا می‌کنند تا جلوی دشمنان تا بن دندان مسلح - هرچند با از دست دادن عزیزان باشد - روحیه خود را از دست ندهند. زمان وقوع سنت‌های مطلق مربوط به دوران ظهور، مثل وراثت صالحان، با توجه به فرآیند و نظمی که در خود سنت‌ها بر هم حاکم است؛ بعد از سنت اجل، ابتلا، مداوله، تمییز، تمحیص، باسا و ضراء، کیدمتین و امهال و استدراج است^۲ که این نکته را می‌فهماند که هرچند وقوع ظهور حتمی است؛ زمان آن با توجه به سنت‌های دیگر قرآن، به عملکرد انسان‌ها بستگی دارد که ولایت الله یا ولایت طاغوت را قبول کنند.

لذا منتظران با مقدمه سازی و عمل به دستورهای قرآن، می‌توانند وقوع این آیات را جلو بیاورند؛ و الا اگر این دسته از آیات، هیچ تکلیفی برای جوامع اسلامی ایجاد نکنند، لغو خواهند بود.

۱. مصباح یزدی، جامعه و تاریخ در قرآن، ص ۴۱۱ تا ۴۱۹.

۲. مؤیدی، فرایند ظهور در پرتو سنت‌های الهی، ص ۱۴۲.

۱. **سنت پیروزی نهایی حق بر باطل:** خداوند در قرآن مجید در آیات متعددی، اشاره به غلبه نهایی حق بر باطل در پهنه زمین دارد؛ از جمله:

آیه ۸۱ سوره اسراء، ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾؛ پیروزی نهایی حق بر باطل را وعده می دهد که یکی از اهداف نهایی انتظار و مقاومت است.

آیه ۸ سوره انفال: ﴿لِيَحِقَّ الْحَقُّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ﴾ و آیه ۱۸ انبیاء: ﴿بَلْ نَقَفَ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾ بر نابودی جبهه باطل و اثبات و ماندگاری جبهه حق اشاره دارد.

۲. **سنت جانشینی مستضعفان بر زمین:** در آیه ۵ سوره قصص: ﴿وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾؛ با وعده وراثت زمین توسط مستضعفان، نقطه امیدی برای جوامع اسلامی در مسیر مبارزه و انتظار قرار می دهد.

۳. **سنت وراثت صالحان:** خداوند متعال در سوره انبیاء آیه ۱۰۵ می فرماید: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾.

این آیه، وعده الهی برای حکومت صالحان و برپایی عدالت در سراسر جهان را مطرح می کند که وصف صالحان اشاره به لزوم وجود افراد صالح و دارای صلاحیت قبل از ظهور باشد.

۴. **سنت تعلق آینده به پرهیزکاران:** خدای متعال در سوره اعراف آیه ۱۲۸ می فرماید: ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾.

این آیه عاقبت خوب هر چیزی، از جمله آینده زمین را برای اهل تقوا می داند.

۵. **سنت غلبه اسلام بر سایر ادیان:** در آیه ۳۳ سوره توبه و آیه ۲۸ فتح آمده است:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾.

از آیه استفاده می شود غلبه اسلام بر سایر ادیان و مذاهب، وعده ای حتمی است و این مایه امیدبخشی و مشخص شدن تکلیف مقاومت است که باید در این مسیر نورانی و حتمی و ثمربخش قدم بردارند.

۶. **سنت استخلاف:** خداوند کریم در سوره مبارکه نور آیه ۵۵ می فرماید:

﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي

شیئا».

از آیه چنین بر می‌آید که خداوند به گروهی از مسلمانان که دارای صفت ایمان و عمل صالح هستند، سه نوید داده است: استخلاف و حکومت روی زمین، نشر آیین حق به طور اساسی در همه جا و از میان رفتن تمام اسباب خوف و ناامنی‌ها که چون تا الان این ویژگی‌ها محقق نشده است؛ به تحقق حتمی آن‌ها در آینده اشاره می‌کند.

در اصطلاح قرآن، هلاکت کافران سرکش و جایگزین گشتن و به قدرت رسیدن مؤمنان صالح، «استخلاف» نامیده می‌شود. استخلاف در امت‌های قبل اتفاق افتاده است؛ ولی غلبه صالحان تا قیامت ادامه پیدا نکرد. طبق آیه، در امت پیامبر اسلام با ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف این امر واقع خواهد شد و پس از ایشان در دوره رجعت نیز ادامه خواهد داشت. این ویژگی‌ها، آرمان جبهه مقاومت است که پشتوانه محکم قرآنی دارد.

۷ و ۸. سنت ابتلا و سنت تمحیص: سنت ابتلا و امتحان و تمحیص و خالص شدن مومنان، از امور قطعی و همگانی است که با توجه به آیه ۱۵۵ سوره بقره، خوف، گرسنگی، تشنگی، نقص اموال و انفس و محصولات را هم در بر می‌گیرد و پیروزی در این آزمون‌های زندگی خصوصا نبرد با طاغوتیان و دشمنان دین قهرا از طریق مقاومت و ایستادگی در راه حق خواهد بود. امام صادق علیه السلام در تاویل «و بشر الصابرين»، «صابرين» از این امتحانات را یاران امام مهدی علیه السلام و بشارت را تعجیل فرج ذکر می‌کند.^۱

ب) سنت‌های مشروط

سنت‌های مشروط، سنت‌هایی است که در قبال عملکرد انسان جاری می‌شود. روشن است که عمل کردن به این ضوابط بر هر مسلمانی واجب است و هر چند در ظاهر جمله خبریه آمده است؛ چون محبوبیت آن عمل را نزد خداوند بیان می‌کند؛ و چون آن بالتبع برداشت می‌شود. یعنی وقتی خداوند بیان می‌کند که اگر شکر گزار باشید، ازدیاد نعمت پیدا می‌کنید؛ و چون شکر هم از آن برای

۱. صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۴۹.

رسیدن به رستگاری و فلاح برداشت می‌شود.

سنت‌های مشروط و مخصوص اهل حق که نسبت به اجرای آن‌ها تکلیف داریم، عبارتند از:

۱. **سنت نصرت الاهی:** یکی از ارکان اصلی اقدام به تشکیل و ادامه جبهه مقاومت، ایمان به وعده الاهی در نصرت مظلومان است. ایمان به وعده الاهی درباره پیروزی حق و شکست باطل که آیاتی از قرآن به این مطلب اشاره می‌کنند. از جمله این آیات، به آیه ۷ سوره محمد: ﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾ و آیه ۴۰ حج می‌توان اشاره کرد. این آیات بر این اصل تأکید دارند که مقاومت و حمایت از دین خدا، شرط دریافت یاری الاهی است. آیه ۱۶۰ سوره آل عمران: ﴿إِنْ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرْكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ بر این نکته اشاره دارد که اگر خدا را یاری کنید هیچ کس توان غالب شدن بر شما را نخواهد یافت. همان طور که بیان شد، ظاهر آیات خبری است؛ اما در مقام جعل حکم و انشایی می‌باشد. همان طور که در آیه ۱۴ سوره صف، به صورت ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ﴾ آمده است.

۱. **سنت نجات مؤمنان:** سنت مذکور، یکی دیگر از سنت‌های مشروط است. در آیه ۱۰۳ یونس و آیه ۸۸ انبیاء، پس از نجات یونس عَلَيْهِ السَّلَام از شکم ماهی، قرآن کریم می‌فرماید: «و ما این چنین مومنان را نجات می‌دهیم و حقی است بر ما که مومنان را نجات دهیم.»

لذا شرط نجات یافتن از چنگال دشمنان دین، ایمان خالص و همراه با تضرع که همیشه در قرآن با عبارت «و عملوا» همراه است، بیان شده است. لذا عمل و ایمان به دستورهای قرآن که یکی از مهم‌ترین آن‌ها مقاومت است، راه گشای انسان‌ها در تاریکی‌های دوران غیبت می‌باشد.

۲. **سنت تغییر:** سنتی است که از آیه ۱۱ سوره رعد و ۵۳ سوره انفال و ۲۵۷ بقره استفاده می‌شود و تغییر سرنوشت امت‌ها یا استمرار نعمت‌ها برای ایشان را پیامد رفتارهای خودشان می‌داند؛ و گرنه خداوند از جانب خود نعمتی را بر امتی پایان نمی‌بخشد. به موجب این آیات، ظهور و رفع مشکلات مسلمین به عملکرد خودشان بستگی دارد که آیا با جهاد و مقاومت، دخول در ولایت الله را انتخاب کنند یا با اهمال و سستی، کفران نعمت کنند و تحت حاکمیت طاغوت بروند.

نتیجه گیری

از جمله مفاهیمی که با انگیزه‌های مختلف، دانسته و نادانسته مورد تحریف یا بی‌اعتنایی قرار می‌گیرد و شبهه می‌شود، مقاومت در برابر دشمن و نقش بی‌بدیل آن در زمینه سازی برای عدالت جهانی و ظهور است. «مقاومت» از اصول اولیه زندگی بشری است که انسان بدون بهره مندی از آن به حیات واقعی قادر نخواهد بود.

در مبانی انسان‌شناختی، مقاومت و استقامت در مشکلات و موانع، نقش ابزاری برای رسیدن به اهداف عالی‌ه انسان و هدف از آفرینش وی و رسیدن به سعادت دارد. قرآن کریم مبنای کلیدی چهارچوب تئوریک فقه مقاومت است. در قرآن کریم لفظ مقاومت نیامده؛ اما واژه‌های شبیه آن، نظیر استقامت، صبر، ثبات قدم، جهاد و دفاع آمده است.

با توجه به نظام کلی قرآن و بررسی حدود ۶۰ آیه، پی می‌بریم که آیات فراوانی در قرآن کریم، ما را به تشکیل و حمایت از جبهه مقاومت امر کرده است. این آیات در قالب آیات ناظر به امر به جهاد و مبارزه، آیات ناظر به دعوت به صبر و استقامت و آیات ناظر به سنت‌های الهی از جمله سنت غلبه حق بر باطل، پیروزی مستضعفان، وراثت صالحان، سنت نصرت و تغییر آمده است که عمل به این آیات بنا بر شاخصه‌های انتظارپویا که در جای خود اثبات شده است، در جهت زمینه سازی و فراهم کردن مقدمات عدالت جهانی می‌باشد.

منابع

قرآن کریم.

۱. ابن منظور، محمد، *لسان العرب*، دار صادر، بیروت، ۱۴۰۴ق.
۲. آقاجانی، نصرالله، *ویژگی‌ها و انواع سنت‌های الهی در تدبیر جوامع*، اسلام، سال دوم، شماره ۳، زمستان ۱۳۹۳.
۳. پایگاه اطلاع رسانی حضرت آیت الله العظمی خامنه ای: Khamenei.ir.
۴. حرانی، حسن بن شعبه، *تحف العقول*، انتشارات جامعه مدرسین قم، ۱۴۰۴ق.
۵. خامنه ای، سید علی، نرم افزار حدیث ولایت مجموعه سخنان حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، مرکز کامپیوتری علوم اسلامی نور.
۶. دهخدا، علی اکبر، *لغتنامه دهخدا*، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، انتشارات آراس، تهران، ۱۳۹۶.
۸. شیخ صدوق، محمد بن علی، *عیون اخبار الرضا*، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۴ق.
۹. _____، *کمال الدین و تمام النعمه*، دار الکتب الاسلامیه، قم، ۱۳۹۷ق.
۱۰. صدر، سید محمدباقر، *سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن*، ترجمه حسین منوچهری، تهران، رجا، ۱۳۶۹.
۱۱. _____، *سنت‌های تاریخ در قرآن*، ترجمه: سید جمال الدین موسوی، دفتر نشر اسلامی، قم، ۱۳۸۱.
۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۷ق.
۱۳. فاضلیان، نفیسه سادات، *پیوند سنت‌های الهی با مهدویت*، فصلنامه انتظار، ش ۳، پاییز ۱۳۸۸.
۱۴. فیض مشکینی، علی اکبر، *مصطلحات الفقه*، مؤسسه دارالحدیث، ۱۳۹۲.

۱۵. قمی، علی بن ابراهیم، **تفسیر قمی**، دارالکتاب، ۱۳۶۳.
۱۶. مجلسی، محمد باقر، **بحار الأنوار**، موسسه الوفاء، بیروت، ۱۳۱۵ ق.
۱۷. مراغی، أحمد بن مصطفی، **تفسیر المراغی**، قاهره، شرکه مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبی، ۱۳۶۵ ق.
۱۸. مسکویه، ابوعلی، **تجارب الامم**، انتشارات آستان قدس، مشهد، ۱۳۷۰ ق.
۱۹. مصباح یزدی، محمدتقی، **جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن**، سازمان تبلیغات اسلامی. شرکت چاپ و نشر بین الملل، تهران، ۱۳۹۱.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۳۷۴.
۲۱. مویدی، علی، **فرایند ظهور در پرتو سنت های الهی**، مرکز تخصصی مهدویت، قم، ۱۴۰۳.
۲۲. هرری شافعی، محمدامین بن عبدالله، **تفسیر حدائق الروح والریحان**، انتشارات طوق النجاه، لبنان، ۱۴۳۸ ق.